

Дуун? Каяа? Чүү?

ДУУН ТӨВҮТ ЭРТЕМДЕН

Август 23-те, Тываның Алдан-Мендир аттыг национал музейне Төвүттен аныяк херээжен Дайци Бамао «Төвүттен болгаш амгы үеде» деп эртем номчаан.

Национал музейниң медээзи.

БӨГҮН СОЛУН ИЛЕТКЕЛДЕР

Август 24-те Тыва үндөзүнүн Төвүтүн «Төп Азияның культурунун төөгү-культурунун» деп эртем-практиктик конференция болуп, конференцияны культурунун объекттери камгалаар күрүнө органының башканың 25 чылынга чыгаан.

Конференцияның киржикчилери боттарының кылып чорудуп, эртем ажылдарының дугайында илеткелдерни номчуур. Чиркээр, Хомду тываларының «Төп Азияның культурунун» деп эртем-практиктик конференцияны камгалаар күрүнө органының башканың 25 чылынга чыгаан.

ДААРТА

РУЛГАЗЫ – КАДЫ ЖЫЛДАЖЫЛГА

Россия биле Моолдун кызыл-кадында «Цагаан-Тологой» хыялы эрттирилге пунктузунунда Моолдун Завхан улуусунда Арц-суурь деп черде турар ярмарка август 25-те уур.

Ярмарка үезинде чонга таа-таланың сайгарлыкчылары кезээлери чарары аркаань кол сорулгасы.

ТР-ниң Чазааның парламента албаны.

Россияның Күрүнө тугунун хүнүнде

БИСТИҢ ЧҮРЕКТЕРИВИСКЕ ЭҢ-НЕ ЭРГИМ

Август 22 – Россияның Тугунун хүнү. Кызылга күрүнө байырлап Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүнө туктарын көдүрериниң езулалы-биле эгелзэн. Байырлыг хемчегге Чазак кежигүннери, республиканың Дээди Хуралының, Төлээлекчилер хуралының депутаттары, ТР-ниң Баштыңының Администрациязының болгаш Чазак Аппарадының ажылдакчылары киришкеннер.

«Бистиң чүректеривиске эң-не эргим күрүнө демдектериниң бирээзи – Россияның тугу! Ол кезээде бистиң-биле кады: чайынналчак тирилгелерниң өөрүшкүзүнде-даа, эгиттинмес чидирлиг хүннерде-даа, кол-кол чедишкinnerниң аас-кежиктиг үелеринде-даа! Ол Россияның бүгү чоннарын, аңгы-аңгы шажын-чүдүлгелиг, политиктиг көрүштүг база культура езу-чаңчылдарлыг кижилерни каттыштырып турар бистиң төрзөн тугувус! Бо хүн, чаңгыс чер-чурттугларым, Россияның Тугунун хүнү-биле Силерге байыр чедирип тур мен! Бистиң чурттуң болгаш республиканың чаагай чоруу дээш бүгү-ле эгелзешкinnerиңерге чедишкinnerни күзедим!» – деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чаңгыс чер-чурттугларынга чугаалаан.

Туктарны киискиткениниң соонда, эрге-хоойлу камгалаар органнарның болгаш дээди шеригжилерниң колонналары Арат шөлүңгө марштап эрткен.

Кызылдың кол шөлүңгө тук азар адагаштарны 2015 чылда-ла

Россия Федерациязының Күрүнө тугунун хүнүнде тургускан. Оон бээр Россияның хүнү, Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тирилгениң хүнү, Тыва Республиканың хүнү дээш өске-даа күрүнө байырлапдары туктар көдүрериниң езулалы-биле эгелээр апарган.

РФ-тиң Күрүнө тугунун хүнүнде тураскааткан хөй-хөй хемчеглер болуп эрткен. Аныяктарның «Россияның тугунун адаа-биле» деп чадаг-терге чарыжын, республиканың кожуннарынга «Тыва – эрес-дидим чоруктуң девискээри» губернатор төлөвилели езугаар авточарышты организаастаан. «Азия төвү» скульптура комплекзинге чогаалдарга уран номчулгаларны болгаш тук-шоуну эрттирген.

Россияның тугу 300 ажыг чыл төөгүлүг. 1991 чылда үш өңнүг тукту РСФСР-ниң күрүнө демдээ кылдыр албан езузу-биле эрткен. Үш чыл эрткенде Борис Ельцин чуртка Күрүнө тугунун хүнүн доктаадырының дугайында Айтышкынга атты салган. 2000 чылда Владимир Путин «Россия Федерациязының Күрүнө тугунун дугайында» федералдыг конституция хоойлузунга атты салган. Хоойлу езугаар РФ-тиң Күрүнө тугу – дең хемчээлдиг үш доора дилиндектиг: кыры – ак, ортузу – көк, адаа кызыл өңнүг дорт-булуңу тук. Амгы үеде колдуунда (албан езузу-биле эвес) Россияның тугунун өңнеринге хамаарыштыр мындыг тайылбырларны ажыглап турар: ак өң – тайбыңны, арыг-силигни, сайзыраңгайны, буруу чок чорукту; көк өң – бүзүрелдиң болгаш шынчы, туруштуг чоруктуң демдээ; кызыл өң күчү-күштү болгаш Ада-чурт дээш төккен кызыл ханны илередип турар.

ЧОГААЛДАР НОМЧУЛГАЗЫ

Россия Федерациязының Күрүнө тугунун хүнүнде тураскааткан республиканың чогаалчыларының, шүлүкчүлериниң болгаш блогерлериниң патриотчу чогаалдар номчулгасы август 21-ниң хүнүнде «Азия төвү» скульптурлук комплексте «Хаанның аңнаашкыны» тураскаалдың чанынга болган.

«Буянын чүректер» деп хөй-ниити шимчээшкinnerиниң кежигүннери РФ-тиң болгаш ТР-ниң туктарын туткулап алгаш, танцы-самын көргүспүшаан, тук-шоу-биле байырлапды ажытканнар. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың ыдык ырыларын үрер хөгжүм оркестри күүсеткен соонда, Чазак Баштыңының оралакчысы Аяс Чудаан-оол Күрүнө тугунун хүнүн таварыштыр чыылган чонга байыр чедирген.

В. Степановтуң «Необъятная страна» деп шүлүүн Кызылдың №7 школазының өөреникчизи Даниста Рыбалко, Олег Сувакпиттин «Россия-биле кады» деп шүлүүн Тываның улустун артизи Надежда Наксыл номчаан соонда, Елена Сибирцева «Чуртта, Россия» деп ырыны бараалгаткан.

В.Ш. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының артистери: Елена Ооржак «Мен тыва мен» деп шүлүктү, В. Орловтуң «Мен биле бистер» деп шүлүүн Любовь Ондар номчаан соонда, театрның аныяк артизи Ачыты Салчак хөөмей-сыгыдын бараалгаткан.

Салим Сүрүң-оолдун «Көк-көк даглар аразында төрүттүндүм» деп шүлүүн Тываның улустун артизи Люндуп Солун-оол, Н. Федосееваның «Россиям-га ынак мен» деп шүлүүн Сайзана Сат, «Ада-чурт чүүден эгелээрил» деп шүлүктү Орлан Оюн аянын номчааннар.

Россия Федерациязының Күрүнө тугунун хүнүнде тураскааткан байырлыг чогаал номчулгасы адакталып турда, «Россия, сээң-биле» деп ырыны Сайзана Сюрюн, Айдыс Чадамба база Белек Бавуу «Саяннар» ансамблиниң танцы-самчылары-биле кады бараалгатканнар.

Эрес КОЛ.

Тываның улустун артизи Люндуп СОЛУН-ООЛ.

Хүннүң медээлери

ПЛАНЫН 70 ХУУ КҮҮСЕТКЕН

Улуг харлыг эрткен кыштын кичээндири утундурбаан. Каа-Хем кожуунун Держиг-Аксы сумузу ажил-ишчилери бо чылын ниитиниң малынга 317 тонна сигенни кезип белеткеп алып сорулганы салгаш, август 22-ниң хүнүгө чедир планын 70 хуу күүседип, 200 тонна сигенни белеткээш, малын турлагларда сөөртүп чедирип алганнар.

Мал чөминиң белеткелине сумунуң хууда дузалал ажил-агыйлыг чурттакчылары база идепкейлиг ажилдаан. Хууда мал-маганның хамаатылардан В.А. Монгуш, Ч.М. Донгак, Н.С. Салчак, А.В. Монгуш, В.К. Семешов, Л.В. Пыхтина, В.В. Санчы, Б.Б. Маады, Б.Е. Чернов, У.К. Лопсан, В.С. Морачева, А.О. Ондар 15-20 тонна сигенни белеткээш, бажыңнарының чанында серилеринде сарааттап алганнар. Мал чөминиң белеткели уламчылап турар.

КОГАРАЛ ДЭЭШ КОМПЕНСАЦИЯ

Бойдус халавындан когараан Россияның тос регионунуң көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлери компенсацияны алып. Ол дугайында Россияның Чазаның даргазы Дмитрий Медведев чогуур айтышкыга атты салган.

Россияның Көдээ ажил-агый яамызы ол айтышкыга хамаарыштыр чогуур төлөвилелди белеткээн. Ол езугаар Башкортостан, Тыва, Карачаев-Черкеск, Чечен республикаларга, Волгоград, Вологда база Тула областтарга, Приморье, Хабаровск крайларга федералдыг бюджеттен тускайлаан 1,3 млрд рубльди ук регионнарда чидиргилерниң хемчээлинге дүүштүр үлээн. Тывага 23 млн. 583 муң рубль көрдүнгенин ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы дыңнаткан.

Бистиң корр.

УЛУГ ПОДСТАНЦИЯНЫ
ЧААРТЫП КЫЛЫР

Кызыл хоорайда эң күчүлүг подстанцияларның бирээзинге улуг септелгени чорудуп эгелээриниң дугайында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бодунуң блогунга дыңнаткан.

«Бистиң саналавыс езугаар РФ-тиң Чазаның бадылааны 2025 чылга чедир Тываны сайзырадырының планының база бир пунктузу күүсеттинип эгелээн. Хоорайның «Южная» подстанциясында бир чаа трансформаторну Кызылда дерилгелер тургузуушкунун эгелей берген, ол сентябрь айда доостур. Найысылалдың чөөн талазында чаа чедиги микрорайонну электр четкилеринге кожар аргалыг апарган бис. Суворов болгаш Оюн Күрседи кудумчуларының белдиринде турар подстанция хоорайның чартынын чырык-биле хандырып турган. Ам ооң күчүзү чүгле улгадыр эвес, идегелдиг апар» — деп, Шолбан Кара-оол бижээ.

«Южная» подстанция Кызылдың төп болгаш чөөн талакы микрорайоннарын, «Спутник» микрорайонну болгаш чоокку Каа-Хемни хандырып турган. Московская кудумчузунда турар «Городская» подстанция база ол хире күчүлүг. Үшкү — «Западная» подстанция найысалалдың оң талакы эрииниң улуг кезиин хандырып турган, ында ам «Вавилинская» подстанцияның тудуу дооступ турар. Аңаа РФ-тиң Камгалал яамызының объектилерин, а ол ышкаш чоогунда микрорайоннарының хереглекчилерин кожар.

«Южная» подстанцияны «Тываэнерго» АН-ниң инвестиция программасының күсели-биле чаартып турар, ол программаны РФ-тиң Энергетика яамызының дужаалы-биле бадылаан. РФ-тиң Чазаның бадылааны 2015-2025 чылдарда Тываның социал-экономика хөгжүлдээзиниң планының хемчеглеринде база ону кириген.

«ШКОЛАЖЕ БААРЫНГА ДУЗАЛАШ»

ТР-ниң Өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилелдин дыңнатканы-биле алырга, акцияга дүүштүр республикада чединмес өг-бүлелерниң мониторингизин июль 25-тен август 15-ке чедир эрттирген. Ооң түңнели-биле 1715 уругларны кижизидип турар 1226 өг-бүлениң даңзызын тургускан.

Август 22-ниң медээзин езугаар алырга, Кызылдың өг-бүлелерге болгаш уругларга социал деткимче көргүзүр төвү 33 чашты школаже бүрүнү-биле белеткээн. Школачы идик-хепти, канцелярия барааннарын, рюкзактарны садып берген. Оон аңгыда 168 уруг эргежок чугула канцелярия барааннарын алганнар, 120 уругга школачы форманы берген, ном-дептер сугар чүктешкини болгаш идик аймаа-биле 21 школачы хандырып турган.

Амыдыралдың берге байдалдарына таварышкан өг-бүлелерге деткимче көргүзүрүнүң дугайында дилегни ТР-ниң Өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилел күүсөкчи эрге-чагырга органнарыңче кириген. Ол дилег езугаар ТР-ниң Бойдус болгаш экология яамызы канцелярия

барааннарын саткаш, Кызыл хоорайда чыылда пунктузунга эккелген. Ол пункт Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда 29 дугаарлыг бажында, 114 кабинетте ажилдап турар.

Бо херекке идепкейлиг деткимче дузазын хуу сайгарлыкчылар болгаш чамдык чурттакчылар чедирип турарлар. Тес-Хем кожуунда «Лилия» магазинниң ээзи чединмес өг-бүлелерниң уругларына юбкаларны, жиптерни, чүвүрлерни 15900 рубльге саткан болгаш социал дузаның кожунда төвүгө чедирип берген.

Эрзин кожунда Лаклажап, Бөөдей, Чооду болгаш Кочаа деп хуу сайгарлыкчылар социал дуза төвүгө кыдырааш, карандаш аймаан, ном карттарын дамчытканнар. Кызыл хоорайда Р.Г. Топоева деп хамааты база канцелярия барааннарын социал деткимче төвүгө эккелген.

Хүлээп алышкын пункттары Кызыл хоорайның Бай-Хаакская кудумчузунда № 6 бажында, Кочетов кудумчузунда 29 дугаарлыг бажында, 114 кабинетте (ТР-ниң Херэ-женнер эвилели) тургустунган. Республиканың кожуннарында дузаны социал деткимче төптеринде хүлээп ап турар.

ТР-ниң албан езузунуң сайтызындан.

«Азия төвүнде Хөөмей-2017»-ниң чаңгызы

ХӨӨМЕЙ БОЛГАШ КОҢГАР-ООЛ
БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

Тыва үндезин культура төвү кезээде чымыш иштиг турар. Ында шыпшың чүве чок, шупту шимчээшкенде. «Ак баштыгларның алдын үүжези» эвилелдин кижигүннери ону билип, эскерип турар бис. Ылангыя «Азия төвүнде Хөөмей» фестивалы чарлаттыгандан бээр бичии-даа чай-хос чок болдулар. Ынчанмай канчаар, чүгле фестиваль эвес, ооң үндезилекчизи Коңгар-оол Ондарның тураскаалын база тургузар болгай.

Шынап-ла, бо-ла бүгү чоруттунган ажил-херек бүгү делегейниң аңгы-аңгы булуңнарынче тарай берген. АКШ-тан беш кижиги, Канададан беш, Япониядан бир, Турциядан тос, Моол күрүнеден дөрт, Казахстандан чеди, Кыдаттан чээрби чеди, Финляндиядан, Россияның хоорайларындан дээш келген аалчылар мырыңай эңмежок. Кезек дүшкүрлүг үеде Тыва үндезин культура төвү кымыскай өө-биле дөмей дойлууп турган. Янзы-бүрү дылдарда чугаа-соот, каткыитки, ыры-шоор чаңгыланган...

Фестивальдың байырлыг аягыдышкыны эң-не бедик деңгелге эрти. Ындыг улуг хемчег эрттиргенге, тускай хөгжүм херекселдери хереглелтинери чөп. Ол талазы-биле бедик мергелжилдиг улусту Екатеринбург, Абакан хоорайлардан чалаан.

Даштыкы чурттардан келген аалчылар мөөрейлерге киржип, 15-тиң хүнүнде боттарының уран талантызын чонга көргүзүп, кайгамчык солун оюн-көргүзүүн бараалгатканнар.

Август 16-ның хүнүнде Тываның улустуң хөөмейжизи Коңгар-оол Борисовичиниң тураскаалының аягыдышкыны болган. Соок чаас чаап турар-даа болза, улус-чон хөйү-биле чыгып келгенер. Көжегени хөлбеш кылдыр аягыдышкыны кайызы чорда, кудай-дээр кончук сугур чаазын чаай бээрге. «Орта чоор бе? Дээрже үне берген Коңгар-оол боду ынчал баштактан турары ол-дур аа!» — дижи, аравыста хөөрежил турдувус. Шаг-төөгүдөн бээр тыва тоолдарга ыдып келген болгай: «Игил, бызаанчы үнүн, хөөмей-сыгытты тайга-танды, аржаан суглар ээлери хөлчөк таалап дыңнаар» дижи. А бистиң Коңгар-оолдун четпээн чери бар эвес. Ооң хөөмей-сыгыды кулактарывыста чаңгыланып артып калган.

Ол-ла кезээ В.Ш. Көк-оол аттыг национал театрга К.Б. Ондарның чырык адынга тураскааткан сактышкын концерти болган. Концерт хөөмейжизиниң даштыкыга чоруп турган дугайында кинофильмнери-биле эгелээн. Ооң-биле чергелештир Коңгар-оол Борисовичиниң дугайында сактышкыннар чоруп турду. Аңаа даштыкы чурт АКШ-тан келген алдарлыг хөгжүмчү Коффин Джефф эжиниң дугайын сактып: «Ону кезээде чоктап чор мен» — деп, шын-на сеткилинден чугаалаар чорду. Коңгар-оолдун эштери АКШ-тан Лемон, Япониядан Макигами Коичи дээш өскелер-даа сеткилин ханызындан чыгып сактышкыннары чугаалааннар. Ону дыңнап орган кижилерге демги сөстөр дыка-ла дээштиг болган боор. Чыылган чон диңмитиг адыш часкаашкыннары-биле аалчыларны деткип турганнар. Чүве чугаалаан кижиги бүрүзү Коңгар-оолдун ажык чаңын, чүү-даа чүвеге ундаравазын, кезээде хөглүг-баштак чораанын сактыр болган.

Бо ышкаш бедик деңгелдиг сактышкын кезээ-

зин эрттирип турар Тыва үндезин культура удуртукчузунга болгаш чогадыкчы коллектив чыылган чон улуу-биле өөрүп четтирген реткен.

Коңгар-оол бодунуң соонда кончук улуг ийи тырган. Ооң өөреткен хөй санныг өөреникчилер алдарлыг артистер, улустуң хөөмейжилери а нар. Хеймер оглу Р.Д. Кенденбиль аттыг ур школазында өөренимшаан, хөгжүмнү ойнап

Концерти көрүп оргай, мындыг хөй тала кижиги аравыска чурттап чораан ышкажыл лузу-биле миннип, чоргаарланыр чордум. О хөөмейжи, хүреш чарлакчызы эвес, шупту бичиир чораан кижиги-дир.

Ниитизи-биле бо улуг ажил-херекти үндезин культура төвүнүң коллективи башкарып турган. Маңаа тыва чонунуң күдээзи, хөй ажы-ажык чаңыг Шон Куиркти онзалап демдег дим. Ол кезээ дургу концертти башкарып кандыг-даа дылдарга хелемечилеп турда, чок кижиги-дир ийин. Концерт соонда Америка келген бир аалчы Шонга улуу-биле өөрүп чегенин илередип, мөгөйип турду. Та канчап салым-чаянныг, арыг тывалаар, баштак кижиги бистиң тыва кызывыс-биле салым-хуу Тываны чуртсуна берген чүве... «Куш төлү даа ужал, кижиги төлү каяа-даа чоруур» деп домактың чиге утказы ол ыйнаан. Бис база улуу-биле четтиргенивис илереттивис!

Бо чүүлүмнү Коңгар-оол Борисовичиниң адынга тураскаадып, сагыш-сеткилимниң хандан үнген одуруглар-биле доозуп каайн.

Көжегени хөлбеш кылдыр ажар душта
Хөлчөк сугур чаас-чайык кудуп келди.
Кудай безин кударалын, чоргааралын
Куюлдуруп шыдаваан дег сагындырды.

Каттыраңнаан хөглүг-баштак аажы-чаңы
Хамык чонга олчаан кылдыр көстүп келди.
Карак чажы азы чаас суу төгүлгөн бе?
Харалааның, орта черле билбейн бардым.

Хүлүр-каңдан шуткуттунган тураскаалды
Хүлүмзүрүүн хүннээркей чайнап туру.
Чоргаарланып, мага ханып көрүп тур бис.
Чонун хөңүн өөртүп чор сен, Чонун огу.

Валентина ББ
хоочун ба

Ажил-агыйжы ужуражылга

СОРУЛGAZY – ОРУКТАРНЫҢ
ШЫНАРЫН БЕДИДЕРИ

Ространсхайгааралдың удуртукчузунуң оралакчызы Тывага ажилчын сургакчылаашкын-биле кээп чораан. Тываның Баштыңының даалгазы езугаар Асланбеков Ахохов-биле ужуражылганы ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Аяс Чудаан-оол эрттирген.

Ужуражылгага Ространсхайгааралдың Сибирде регионнар аразының эргелелиниң начальнигиниң хүлээлгезин түр када күүседип турар Федор Семенов, Тывада эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Альберт Аңчы, кол федералдыг инспектор Александр Вавилихин, Тываның Орук-транспорт комплекзиниң яамызының төлээлери киришкеннер.

«Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол оруктарның айыыл чок чоруунга хамаарышкан айтырыгларже улуг кичээгейни салып турар кижиги» — деп, Аяс Чудаан-оол демдеглээн. 2017 чылдың

январь 1-ден М-54 федералдыг орукту Хандыг талазынче угландырган. Ол шиитпирни республика Баштыңы, чүнүң-даа мурнунда, оруктарның шын беди-дир дээш, орук озал-ондаан болгаш дээш хүлээп алган.

Регионнуң Баштыңының даалгазын езугаар чыл Кызылда пассажирлер аргыштырылганы чылы боор дээрзин Кызылдың мэриниң оралакчызы Александр Черноусов дыңнаткан. Акша-хөреңгини камнап алганының ачызында зинг программаларының дузазы-биле ортумак чээлдиг эптиг, таарымчалыг автобустарны сар

Кызылда пассажирлер аргыштырылганы ажилдап турар хууда сайгарлыкчыларның ажы-рудулга чорударының керээлерин азы лицензияларын, пассажирлер аргыштырылганыга хажы-кыннар дээш хавыртпайн турары тодаратты. Хөй кезии таварылгаларда четпестериниң алырынга чедир ажилдаарын түр соксаткан

Ространсхайгааралдың удуртукчузунуң оралакчызы өске регионнарның чедишишкенин дуржулгазын өөренип көрүп, пассажирлер аргыштырылганын чурумчудар талазы-биле идеп ажилдаарын Кызылдың мэриясына сумелзэ gov.tyva

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың декабрь 16-да № 1134 доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында

2017 чылдың август 11 № 362 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:
Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың декабрь 16-да «Тыва Республиканың медицина организацияларына амбулаторлук байдалдарга ВИЧ-халдавырлыг аарыг улусту халас эмнер-биле хандыраар чурумунуң дугайында» № 1134 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кириер:

- 1) доктаалда:
а) адында «эм аймаа» деп сөстөрни «медицина херег-лелинге эмнер аймаа» деп сөстөр-биле солугур;
б) 1 пунктта «эм аймаа» деп сөстөрни «медицина херег-лелинге эмнер аймаа» деп сөстөр-биле солугур;
в) 2 пунктта «эм аймаа» деп сөстөрни «медицина херег-лелинге эмнер аймаа» деп сөстөр-биле солугур;
г) 3 пунктта «Натсак О.Д.» деп сөстөрни «Холуя Ш.Х.»

Тыва Республиканың Чазаның «Школа назы-четпээн уругларга өөредилге программанын чорудуп турар өөредилге организацияларынче барып турар уругларның ада-иелеринге хоойлу езугаар төлээлеринге), уругларны ажаап карактап турары дээш, төлөп берип турар ада-төлөвиринин кезинин орнун тургузарының дугайында» доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында

2017 чылдың февраль 28 № 82 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2014 чылдың июнь 21-де «Тыва Республикада өөредилге дугайында» № 2562 ДХ-1 уулуңун 6 чүүлүнүн 8.1 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазаның 2014 чылдың март 1-де «Школа назыны четпээн уругларга өөредилге программанын чорудуп турар өөредилге организацияларынче барып турар уругларның ада-иелеринге (хоойлу езугаар аарыгы), уругларны ажаап карактап турары дээш, берип турар ада-ие төлөвиринин кезинин орнун тургузарының дугайында» № 107 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кириер:

- 1) доктаалдың кириилде кезээнде «сорулга-биле» деп сөстөр соонга «социал» деп сөстү немээр;
2) «Школа назыны четпээн уругларга өөредилге программанын чорудуп турар өөредилге организацияларынче барып турар уругларның ада-иелеринге (хоойлу езугаар аарыгы), уругларны ажаап карактап турары дээш, берип турар ада-ие төлөвиринин компенсациязы биле кириеринин чурумунда:
2) пунктуну дараазында эдилге-биле илередир:
Чогуур өөредилге организациясында уругну ажаап ка-

деп сөстөр-биле солугур;

2) Тыва Республиканың медицина организацияларына амбулаторлук байдалдарга ВИЧ-халдавырлыг аарыг улусту халас эмнер-биле хандыраарының чурумунда:

- а) адында «эм аймаа» деп сөстөрни «медицина херег-лелинге эмнер аймаа» деп сөстөр-биле солугур;
б) 3 пунктта «эм аймаа» деп сөстөрни «медицина херег-лелинге эмнер аймаа» деп сөстөр-биле солугур, «Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызы-биле бадылаан» деп сөстөрни ап кааптар;
в) 4 пунктта «эм аймаа» деп сөстөрни «медицина херег-лелинге эмнер аймаа» деп сөстөр-биле солугур;
г) 7 пунктта «эм аймаа» деп сөстөрни «медицина херег-лелинге эмнер аймаа» деп сөстөр-биле солугур;

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлеринин албан езузунуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

рактааны дээш ада-ие төлөвирин төлээн ада-иениң (хоойлу езугаар төлээлеринин) кайы-бирээзи компенсацияны ай санында алыр эргелиг, дараазында херег-лел критерийлеринин кайы-бирээзин кириер:

- өг-бүлөдө чаңгыс ие төрээн болгаш доктааттыг чурум езугаар азырап алган 18 харга чедир хар-назылыг 3 болгаш оон көвей уругларның бары;

- өг-бүлениң кижжи санына онааштыр орулгазы Тыва Республикада чурттагы саныга амыдырап-чурттаарының эң биче хемчээлин эвээш эвес орулгалыг өг-бүлөлөргө ада-иениң (хоойлу езугаар төлээлеринин) хамааржыры;

б) 3 пунктта «и» иштиги пунктуу немээр:
«и» Чогуур муниципалдыг кожунунуң азы хоорай округунуң чурттагы чоннуң социал камгалал органының ты-высканы Тыва Республикада чурттагы санына өг-бүлениң кижжи санына орулгазының дугайында тайылбыр бижик. Моон улаштыр айыттыг тайылбыр бижикти өөредилге организациязынга квартал санында, эрткен квартал соонда айның 10-нуң хүнүнден орайтатпайн бээр.»,

2. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп он хонук эрткенде күштүг болуп кирер.

3. Бо доктаалдың күш киргениниң соонда школа назыны четпээн уругларның өөредилге организацияларынче кирген уругларны ажаап карактаары дээш ада-ие төлөвиринин кезинин орнун төлээри-биле холбашкан эрге-хоойлу харылзааларына хамааржыр апаар.

2. Бо доктаалды «Эрге-хоойлу медээлеринин албан езузунуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы А. ДАМБА-ХУУРАК.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Барыын-Хемчик кожунунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадырының дугайында
2017 чылдың август 21 № 10/55-7
Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 8 пунктузунуң «г» иштиги пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Барыын-Хемчик кожунунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү, комиссияның составынче чурттап турар черинин аайы-биле депшиткен, 1970 чылда төрүттүнген Алина Сергеевна Ондарның бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар А.Н. ЛОПСАН.

ДЫҢНАДЫГ

Барыын-Хемчик кожунунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн бүрүн эргелеринин хуусаа бетинде доозулганы-биле Россияның Күрүне Думазына депутаттар мандаттарының хуваалдазына кириштирген кандидаттар даңзын депшиткен политиктиг партияларга, хөй-ниити каттыжышкыннарына, Барыын-Хемчик кожунунуң Төлээлекчилер хуралына, ажилдап, албан хаап, өөренип, чурттап турар черинин аайы-биле соңгулчуларга Барыын-Хемчик кожунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составын (бадылаар эргелиг бир кежигүн) кезин четчелеп тургузарының талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээнинин дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Барыын-Хемчик кожунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарны бо дыңнадыгны парлаан хүнден эгелеп он хонуктуң дургузунда дараазында адреске кирип болур: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел. (39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Бо хүннерде ТР-ниң өөредилге адының оралакчысы Сайзаа Товуунуң удуртулгазы-биле вадан аныяктар делегациязы даттың Пекин хоорайда ажил-бан аайы-биле аалдап четкен.

Россияда Кыдаттың бүрүн эргелиг дээрги Ли Хуэй бистиң республикада келгеш, ТР-ниң Чазак Дар-Долбан Кара-оол-биле дугуржулга Кыдатче 11 кижжи составтыг аны-делегациязын чалаан турган.

Өөредилге адырында

ТЫВА АНЫЯКТАР — ПЕКИНДЕ

выс Тыва дугайында таныштырылганы кыдат дылга эрттирген. Ол ышкаш ТывГУ биле Пекинниң дыл болгаш культура университетинин аразында студентилер солчулгазының, Тывага кыдат дыл өөредиринин база өөредилге талазы-биле кады ажилдажылганың дугайында чугааны чоруткан.

Тываның делегациязы ийги хүнде Аныяктарның бүгү кыдат федерациязының удуртулгазы биле Кыдаттың улустар аразының радио-журналистери-биле ужурашкан. ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының Кыдатче өөредип чорудар аныяктар шиллелги чорудар сорулгалыг эрттирген «Чаңгыс куржак — чаңгыс орук» деп мөөрейи кыдаттарны сонуграткан. Ук мөөрейи ам-даа уламчылаарын кыдат тала саналдаан. Ооң тиилекчилерин келир чылын Шанхай хоорайда ШОС (Шанхайның кады ажил-дажылга организациязы) чурттарының делегей лагеринче чалаар. База Кыдат биле Россияның аныяктарының аразында спортчу фестиваль эрттиреринге база Кыдаттың аныяктар организациязы-биле кады ажилдажылгазына кол дугуржулга-ны чедип алганнар.

Бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс КУР-нуң университеттери, улуг фирмалар болгаш бүдүрүлгө черлери-биле удур-дедир харылзаалыг Чжунгуаньчунуң эртем-техниктиг парыгына чедер аргалыг болганнар. Аңаа кыдат компанияларның

Тываның делегациязы.

инновациялыг шинчилелдерин оларга таныштырган. Ында мобилдиг телефон дузазы-биле шоочаны ажыдыптарындан эгелээш, уруглар өөредир роботтарга чедир бар. Ол ышкаш ажил-агый сайзы-

радыр дээр дээн инфраструктура база кыдат эртемденнеринин чаа инновациялыг ажилдары-биле аныяктар таныжар ар-галыг болганнар.

Бистиң корр.

С.Тову-биле кыдат төлээ.

атка барган аныяктар бир дун-дунде чуртуң кол шөлге, кыдат аныяк чурттап чорааны Тяньань-гань Хоруглуг хоорайга четкеннер. Туң онзагай черлеринче экскур-сиядан аңгыда, Тывадан делега-ция баштай Пекинниң дыл болгаш университетинге ужуражылга-ны. Ук университет даштыкы болгаш кыдат дылды өөредир истери-биле сурагжаан. Дээди ге черинин удуртулгазы-биле илге үезинде бистиң аныяктары-

Мөөрей

«ХӨГЛҮГ ТЫВА
ЧУРУКТАР»

Интернеттин социал четкилеринин (Вконтакте, Facebook, Viber дээш өске-даа) медээсоталыг делгеминге бистиң республиканың омур-хевирин негиздир сорулга-биле ТР-ниң Культура яамызы биле ТР-ниң Чазанда Юнеско херектеринин комитеди «Хөглүг тыва чуруктар» деп мөөрейни бо чылдың май айда-ла чарлаан. Бо хүннерде мөөрейни комиссия кижигүннери түңнээш, эң-не дээр 9 ажилды илереткен.

Мөөрейге ниитизи-биле саазыга болгаш электроннуг чураан 26 ажилды 25 киржикчи дужаган. Киржикчилерин бирээзи Алдынай Бурун-оол хары угда ийи номинацияга ажилдарын кириштирген.

Жюри кижигүннери культура сайыды Алдар Тамдынның удуртулгазы-биле Тыва Википедияның тургузукчузу, Интернетте тыва дылдың болгаш культураның негиздиркизи Али Күжүгет, искусство-вед Айлана Чап, дизайнер, костюм чурукчузу Билзек Күдерек олар чуруктарның чүгле ниити байдалын эвес, тыва культура болгаш чаңылдарны тодаргайлап, көргүзүп турар чүүл бүрүзүнче улуг кичээнгейни угландырган.

Алдар Тамдын биле Билзек Күдерек чуруктарның маадырларының идик-хевин бирден бирээ чокка сайгарып, дүүшпейн турар чүүл бүрүзүн демдеглээннер. Бодаарга, оюн-баштак чурукка ол чүү-даа эвес ышкаш сагындырар, ынчалза-даа мөөрейниң сорулгазы тыва культура, улусчу чаңылдарны интернет таварыштыр негиздирди болгай. Ынчангаш эксперттер тыва тонну канчаар кедери, тыва бөрттүн дошказының хевирин, чаңылчаан идик-хепке кандыг өңнер ажыглаарын, тыва туктуң шын азары дээн ышкаш чүүлдерге ки-

чээнгейни углаарын чурукчуларга сүмелзэн.

Чамдык киржикчилерин смайликтерге тыва тук-биле янзы-бүрү (каттырып турар төгерик арын чуруу) чуруу-биле чөпшээрешпээннер. Күрүнениң им-демдээ-биле ынчаар хостуг чаңнап болбас. А чо-гум «Азия төвүнүн» шиш тураскаалын смайликтерге кирип болур. Меңги Донгактың ындыг ажилдары аңаа чижек.

Аныяк чурукчу Доржатмаа Хертектиң чурааны ирбиш чуруктары Тываның өзүлүг-ла бренди боол болур. Алдынай Бурун-оолдун тыва хамны янзы-бүрү омур-хевирге чурааны жюри кижигүннерин сонуртаткан. Ынчалза-даа хамның сеткил-сагыжын илереткен, шимчээшкн көргүзүп турарын ажилдарына немээрин аныяк чурукчуга саналдаан.

Аныяк чурукчуларның «Электроннуг стикер» деп номинацияга кириген ажилдары шуптузу бедик деңгелдин көргүскен. Ынчалза-даа чамдык ажилдар четкилерде бар смайликтерге дөмейлежип, боттарының онзагай ылгавырын көргүспейн турарын демдег-леп болур.

Жюрииниң кижигүннери-биле, ниитизи-биле мөөрей эки түңнелдерни көргүскенин, ылаңгыя аныяк чурукчуларның деңгелиниң бедиин демдеглээн. Эң-не бичии киржикчилер хөй ажилдарын мөөрейге кириштиргени онзагай. Ол ышкаш организаторларга хөй-ле чогаалдыкчы бодалдарны бо мөөрей сөңнээн.

Түңнелинде эң-не хөй баллдыг тиелекчилерни илереткен: «Саазыга чураан чуруктар» номинация-зынга бирги черге Чаян-Маадыр Куулар, ийигизинге Чойгана Карди, 3-кү черге Алдынай Бурун-оол тергии-

дээн. «Электроннуг хевирге» — 1-ги черни Виолина Маныла, ийиги черни Алдынай Бурун-оол, үшкүзүн Чинчи Карди алган. «Эң-не эки омур-хевир коллекциязы» деп номинацияга бирги черге Бадый Ондар, ийигизинге Меңги Ооржак, үшкү черге Азат Аскарар төлөптүг болган.

«Телефонум ынак коңгазы» деп мөөрейни түңнөвээни хомуданчыг болган. Чүге дизе аңаа киржир күзөлдиглер чок болганы-биле чүгле чаңгыс кижиги илереткени-биле мөөрейни дараазында чылче көжүргөн.

Бистиң корр.

Тываның Улустун чогаалчызы Василий Бора-Хөө огул Монгуштуң «адының бажы» хоя бергенден бээр бир чыл болуп турар. Ам ол өңнүмнүн дугайында кыска чүүлдү силерге бараалгаттым.

Василий Монгуш хүн бүрү амыдыралыңа, шоодулуг чогаалдарыңа, оюн-баштакка болгаш кыжырыга хөлчөк ынак чораан. Ол үр үе иштинде парлалгага база радиога удуртур эрге-дужаалга ажилдап келгеш, нарын таварылгаларда кижилерни анаа-ла сы муна бербейн, оюн-баштаа-биле ойзуп кааптар кижиги. Орта кадрлар тывалбазын барымдаалааш, бисти канчаптарыл бо дээн үш кижиги оларны ажилдан үндүрер дугайында билдиреишкн бижип алгаш, баштайгызын кирипкен. Ном үндүрер чериниң даргазы В.Монгуш ону баш удур билгештин, дораан ат салып бергеш: «Ам ийи кижиги кайыл?» — дээр, олары корткаш, дезип ыңай болганнар. Оюн-баштак билбес болзуңза, шоруң-на. Ол таварылганың соонда улуг чогаалчылар безин оон сестир апарганнар.

В.Монгуш орус дылдан тыва дылче дыка хөй чогаалчыларның, шүүлүкчүлөргү чогаалдарын окулдурган. 2005 чылдың май 12-ниң хүнүнде менче долган келгеш, телефон дамчыштыр С.Есенинниң «Авамга чагаа» деп шүүлүнүң тыва дылда окулгазын меңээ номчуп берген.

АВАМГА ЧАГАА

Менди сен бе, эргим авай?!
Мен-даа база чүтээр чор мен.
Казанаанда кыпкан одун
Караш дивейн чырып турзун.
Оглуң менче сагышырааш,
Олура албас болу берген,

Чогаалчы дугайында

КАДАЙ-КЫСТАР ХААНЫ ЭЖИМ

Ойбак тонун кедип алган
Орук кезип чоруур дээр-дир.
Шала кезең апарганда
Сагыжыңа болганчок-ла,
Бир-ле кижиги огуң мени
Бижектепкен ышкаш кыныр.
Ажырбас оң, дүвүреве,
Анаа-ла хөй сагыжың-дыр.
Авам көрбейн өлүр хире
Арагачы апарбаан мен.

Василий Бора-Хөөевичиниң үндүрген номнарын номчукчуларга сагындырып каайн: «Каткы бажы каткан эвес» (1975 ч.), «Бодун мактаар болбас тенеке» (1982 ч.), «Каттырбайн чүнү канчаар» (1984 ч.), «Кадай-кыстың чаңы чагааш» (1986 ч.), «Каш чаңыг кадай-кыстар (1990 ч.), «Боданыры ботка херек» (1993 ч.), «Кадай-кыска хаан-на мен» (1999 ч.), «Хамык укур кадайларда» (2003 ч.), «Ыракка ыянчыг, чоокка чованчыг» (2006 ч.), «Кадайыңа кагдырган сен» (2009 ч.), «Каш катап кадай алдың» (2010 ч.), «Газельдиг эр кадай муңзавас, акшалыг кадай ашак муңзавас» (2017 ч.).

Бо чогаалдарның аттарын безин номчуурга, мээң өңнүм, шынап-ла, чогаалга-даа, алыс амыдыралга-даа кадайларның хааны чорааны анаа-ла хөөрем эвес.

Дириг бойдуста меңге назын чок. Кижиги назыны база-ла кыска. «Хөй дег назынымны, кодан дег хонажымны» деп өгбелеривис чугаалажып чораан. Ол дугайында мээң өңнүмнүн баштак аян-биле бижээн:

Кырый бээр, кыпсынчыг-дыр.
Кыш кээр, коргунчуг-дур.
Кырый бээр, чөгөнчиг-дир.
Кыстар көргөш, дезер-дир мен.
Кыстар мени былаашкаштын,
Кыжып база турган чүве.
Олар бөгүн чаным-биле
Ожаавайн эрте бээр-дир.

Бо чылын Василий Монгуштуң «Газельдиг эр кадай муңзавас, акшалыг кадай ашак муңзавас» деп хөлчөк солун ному үнгөн. Ол номдан «даргалар» дугайында одуруларны номчукчуга бараалгадын.

Кара бажым агаргыже
Кандыг дарга көрбедим дээр.
Чамдыктарын силерлерге
Санап берейн, дыңнаңар че.
Угааны улуг дарга турар,
Ужаны улуг дарга турар.
Туразы улуг дарга турар,
Дурту кыска дарга турар.
Хөглүг-баштак дарга турар,
Хөрөктенир дарга турар.
Чаңы берге дарга турар,
Чаңчаттынар дарга турар.

Ажыл-ишчи дарга турар,
Акшага ынак дарга турар.
Авыастаар дарга турар,
Аас-дыл кылыр дарга турар.
Эргим эжимниң дугайында кыска чүүлүмү моон-биле доозайн.
Көктүг-шыктыг Хөндөргейниң Ак-Хем чурттуг В.Б. Монгуш шоодулуг чогаалга тыва чонун ховар дээн чаянныг огул. Ол чогаалдары-биле бодунга меңге тураскаалды тургузуп алган. Тыва дыл, тыва чон дириг чорда, оон чогаалдары кажанда-даа өлбөс.

Монгуш БАЙЫР-ООЛ.

Инвалидтер ниитилелиниң 30 чыл

ДЕМНИГ БОЛГАШ
НАЙЫРАЛДЫГ

Республикада ниитизи-биле 22 муң инвалид бар. Оларның аразында караа багай улустуң 650, кулаа кадыг азы шуут дыңнаваз улус 700 аркан 20 муң ажыг инвалидтер туберкулезтан, психиктиг байдалы баксыраан, кемдээшкнни өске-даа азарылардан хоочурааш, кадыкшы аайы-биле күрүнениң ачы-дузазын ап турар.

Тывада үжөн чыл бурунгаар тургустунган инвалидтерниң 3500 кижигун бар. Ниитилелдин эң бир удуртукчузу Девяткин дарга, оон соонда тус чериниң Сергей Чоодуевич Юша удуртуп турган. Амгы үеде Тыва инвалидтер ниитилелин он бир чыл ажыг үе дургузунда Доржуевна Ондар башкарып турар. Үжөн чыл ил туруп келген эге организацияның буянныг ажил-ижи ам кандыгыл деп сонургап көрээлиңер.

Тываның кожуннарында инвалидтер ниитилелди даргалары-биле баштаар чер сырый харылзаалыг ажурлар. Республика чергелиг «Авам анаа орбас, аргаа раан, чайжок оор» деп уран кылыглар конкурзуңа, ынак, дааранырыңа сундулуг инвалидтерниң ажыг делгеттинип, тиелекчилерни шаңнап-мактаан. Ол бүгү-российжи «Робинзоны Сибири-2017» (Абаза), «П бириада-2017» (Иркутск), «Что? Где? Когда?» конкур Тываның командазы эки көргүзүлгелер болуп келген.

Ниитилелдин эң улуг назылыг кижигуну 80 хар турар болза, оон артканнары ортумак болгаш аныяктар. Республиканың инвалидтер ниитилелиниң кол коляскада олура аныяк оолдар, уруглар тургузуп. Аныяктар компьютер дузазы-биле харылзажып, маргларга идепкейлиг киржип, боттарының салым-хуузуң салбайн, аразында найыралдыг чурттап, бот-боттары кижип чоруурлар.

Хоочузуңуң аайы-биле эмчи комиссиязын эрткеш, сиз ап турар инвалидтерге, күрүне оон өске кандыг д көргүзүп турарың? Сөөлүгү каш чылда «Чаңгыс демниг Р партиязының эгелээшкнни-биле инвалидтерге таарым байдалды тургузар ажил көскүзү-биле экижээн.

Садыглар, эмнелгелер, банк, албан черлери дээш ө черлерге пандустарны коляскалыг киреринге эптиг орут кылган. Ол-ла партияның деткимчези-биле чажындан инвалид уруглар эптиг, тускай чыдар кудустарны, санатор баар путевканы алгаш, соңгаарга кадыкшылын быкыт алыр аргалыг болганнар.

Чеди-Хөл кожунунуң инвалидтер организациязының газы Татьяна Биченеконна Бадыйның чугаазы:

— Бистиң кожунда ниитизи-биле 475 инвалид бар дар, кылаштап шыдаваз улус 6 кижиги, коляскалыг 2 уруг, 9 улуг улус бар. «Чаңгыс демниг Россия» партия төлээлери тоску классчы инвалид уругга өөрөдиге промазы кириген компьютерни берген. Орукка ажаап-кара кижизи-биле кады Сочиниң санаторийинге дыштаны тевканы бергенинге ада-иези өөрүп, четтиргенин илер турарлар. Инвалидтерге таарымчалыг болзун дээш, пенсия фондузу, эмнелге, соцхандырылга, банк база черлериниң даштыгга пандустар тургузарын чедип алган. Ыраккы кожун Монгун-Тайгада база шак-ла мындыг дар доктаамал чоруп турарын Любовь Михайловна О чугаалай-дыр:

— Бисте чажындан тура инвалид 37 уруг бүртүктет Коляскалыг 4 кижиги бар. Кожунунуң инвалидтер ниити хол-буду туттунуп, шимчеп-ле турар кижилерни хажы арттырбайн, янзы-бүрү хемчеглерге хаара тударыңзып турар бис. Бо чайын хөй ажы-төл аразыңа чаңы үжилериниң чанынга туруп, солун чүүлдерни көрүң. Кожунунуң хоргаадал чериниң уругларының аразыңа лид уругларны база киригеш, «Ак-Хөл» уруглар лагер дыштандырган бис. Республика, Россия, даштыкы чуртта бээр хөрөш, хөөмей-сыгытка салым-чаянныг оолдары деткичилерниң дузазы-биле маргылдааларга, конкур киржип турарлар.

Хоочулуг улус боттары азы келдилик ажы-төлдүг ада-не боттары-ла бөлүгөжип, арга-дуржулгазын үлөжип, теле даа дамчыштыр харылзажып турарлар. Хөгжүм-шии театр да чазын болуп эрткен инвалид уругга акша дузаламчызы турган концертке Элегес чурттуг херээжен кижиге жураш «Уруумнуң огул инвалид, чыдар, мындыг концерттер ч бээр, «Барып көр, авай, билеттен садып ал, ол-даа дузазы болзун» дээш, мени чорудар, ам канчаар, албан-кээп көөр-дүр мен» — деп чугаалады.

Инвалидтер айтыры кажан-даа эки ииитпирлеттин турган дээр болза, шыңга дүүшпес ийик. Чедир ииитпиртинмээн айтырыглар ам-даа хөй. Акша айтыры, инвалид ниитилелиниң ажилдаар оран-савазы чок, даараныр, септээр дээн ышкаш биче бүдүрүлгө ажыдып алыр шинээ чок. Ынчангаш бичизинде-ле хоочурап аараан назы-хар өйүнде улус, озал-ондакка таварышкаш, хол-чок арткан колясочниктер, ДЦП-лиг дээш-ле өске-даа азылыг кижигүннерлиг ниитилелдин даяныр күжү, идегел идепкейлиг кижигүннери болур. Олар дээр Амир Васильев Ондар, Херел-оол Очур-оолович Ооржак, Вера Ивановна Сильева, Надежда Ивановна Шамбер дээн ышкаш, хоочу аак-кээгинге алыспайн, ундаравайн, өске кадык кижилер бир дем, амыдыралга чүткүлдүг эрес кижилер-дир.

Галина МАСПЫК-О

Прокуратураның
медээлериЧОННУ ХҮЛЭЭП
АЛЫР

Тыва Республиканың прокуратураның хүлээп алышының кирер күзелдиг таңдыжылар Кызыл хоорайже келбесе ажырбас, прокурор боду аңаа чедер бээр.

Республика прокурору Александр Боровиков Таңды кожуунуң алыштарын хүлээп алыр. Ол август 10.00 шактан 12.00 шакка чедир ол кожуунуң прокуратуразының Бай-Хаак

МЕГЕ ДОКУМЕНТ
БОЛГАН

РФ-тиң ИХЯ-ның Кызыл хоорайда ителге килдизи Кызылдың аэропортуң мурнуу-барыын таңдында чер участоктарын садып турган А.В. Ооржакка хамаарыштыр кеземче херзэн оттурган.

Баштайгы документ — Кызыл хоорайның курамын алыштыр болгаш чер-тургузуг азы-биле комитетиниң тывысканы 1997 чыл май 21-де № 1033 чер херечилели

суур, Горький кудумчузу, бажың 23-те деп адрессте оран-савазынга болур.

Таңдының чурттакчылары боттарының конститушчу эргелерин болгаш хосталгаларын хажытканының дугайында билдириш-киннерни болгаш хомудалдарны кирип, кожуунда хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну сагып турарынга хамаарыштыр боттарының саналдарын кирип болур.

Хамаатыларның тургускан айтырыгларынга харыны прокурор дораан бээр азы ында айыттыг фактыларны хынаанының соонда, түңнелин саадал чокка дыңнадыр.

Елена ШЕВЧЕНКО,
Тыва Республиканың прокуратураның
улуг дузалакчызы.

меге документ болган. Оон аңгыда ол чер участоктары күрүнениң кызыгаарлаттын-маан өнчү-хөреңгизи болуп турар. Чер ажыгларының болгаш тудуг тударының дүрүмнери, Төлээлекчилер хуралының 2012 чылда хүлээп алганы хоорайның кол хоорай-тудушкун документизи езугаар ол черлер көдээ ажыл-агыйга хереглээр черлерниң категориязынга хамааржыр база аңаа чуртталга бажыңнарын тудуп болбас ужурлуг.

Кызыл хоорайның
Прокуратуразының дыңнады.

Кызыгаар айтыры

ШЫНЫН
ТЫВАР

1954 чылда Мөңгүн-Тайгага
ажылдап чедип келген мен.

Ынчан-на бо черниң чону: «Моолдар бистиң кызыгаарывысты бээрледип, меңгиче чыгап келген. Эрги кызыгаар Нурк хөлдүн ортузу-биле чораан турган. Мерген, Бурушпай, Сүрүкей деп тыва алышкыларның чурттап чораан улуг хемнери Моолда апарган. Ак-Адыр талада Керзи, Харагайты дээш өске-даа онза чайлаптарывыс база моолдарны апарган» — деп, хомудап чугаалаар улус.

Долчулап чугаалаарга, Мөңгүн-Тайганың девискээриниң барык үштүн бири Моол кызыгаарже кире бергени шын. Девискээр бичелзэн, мал сынмастан. 1960-1970 чылдарда кызыгаар оон-даа бээрлеп келген. Узуну чүс ажыг, дооразы 30-40 километр хире чер Моолче кире берген.

Ол үеде Никита Сергеевич Хрущевтун мындыг чугаазын радиодан дыңнаан мен: «Биске өскениң чериниң херээ чок, чуртувус улуг, делгем. Херек болза, бичени берип болур бис». Ол-ла үеде Тываның даргалары моолдар-биле кызыгаар айтырын чугаалажып чоруп

турганы шын. Ынчан Тываның улуг даргаларының бирээзи А.М. Чымба турган. Тываның төлээлеринде кызыгаар талазы-биле чурук-даа чок, көргүзүмтер документ-даа чок болган. Дүжүп берип, чөпшээрешкенер деп дамчыр чугаа турган, ол-даа шын боор.

Н.С. Хрущевтун чугаазының салдарына база алыскан турганнар боор. Долчулаарга мындыг. Эрзинден эгелзеш, Меген-Бүрен чедир 400 ажыг километр чинге черни моолдарга берип алган-дыр бис. Өвүрнү моолдар шуут долгандыр хүрээлеп келгенин көөрге, кээргенчиг чорду. Тыва Арат Республика үезинде Россия, Моол-биле база кызыгаарны тургускан. Шыңгыы белеткенип алгаш, Моол болгаш Россия Федерациязының чазактары-биле кызыгаар айтырын катап чугаалажыры чугула. Кызыгаарга турган чагылар база бээрлеп келген, дыка хөй черлеривисче камгалалдыг черлер дээш бисти чагдатпас апарган. Тываның девискээрин ам хемчээр болза, дыка-ла бичелеп келген бобр.

Бо кончук берге ааржыл-дыр, ынчалза-даа ону хевээр арттыраы кымга-даа күзенчиг эвес. Төөгүнүн шынын тургузар.

Адыг ХЕРТЕК,
87 харлыг хоочун башкы.
Мөңгүн-Тайга кожуун.

Төөгүнүн арыннары

ЭРТЕМ-БИЛИГЖЕ ОРУУМНУҢ ЭГЕЗИ

1928 чыл, 11 харлыг мен. Ынчан аңаа чок, өскүс болгаш, өскөн-чүрзэн черим Шемиге бай Монгуш Содунамның (шолазы Чингин-Чыгы) аалынга хөлечиктеп турган. Хөлечик кижиниң ажылы — хой-кадарар, чылгычылаар, инек малды адаар кадарбас-даа болза, хайгаарга алыр, тараа, далган соктаар, тулар ыяш чыыр болгаш өске-даа. Чылдың чайынында (алды ай үези), бир-ле хүн аалдың кодан хоюн дээр дээжимде Бош-Даг арты Кудук-ның шөлүңгө одарладып кадаргаш, те аалга кирип келдим. Хойтлак ижи, шайга быштак доорап чип турумда, хой саар дээш, кадайлар же чоруп турлар.

Үстүү аалда, Хадың-Аксында Камбы Чадаананың Үстүү-Хүрээзинден келген. Аңаа барып тейлээр-бо чоок-кавының аалдарының улуг ари ынаар чоктаан. Чингин-Чаңгы ишти база ынаар чоктадылар — чугаалаштылар.

Хөй убай мени бодунче кый дээш: Хойнуң кежээкизин эки кадарар — Дүүн кежээ алды Ашак-Хүндү (Хүндү) сугнуң бир хоюн «чүве» ан дидир. Кончуун көрөм — деп, чугаалады. Ол үеде бөрүнү адавас, аактыг амытан дээш, ойзуп адаар

ывыс улуг улузу кежээ четкилеп ер. Хойнуң Камбы башкыга барып тей-ары дег аас-кежик кайда боор. Аас-и-даа болдувус. Камбы башкының Шемиге моорлап келгени чаяан Тергиин чагырыкчының (Монгуш) ты ыңча дээр турган) ачызы-дыр — деп, Ховалыг Чимит-Серен ирей арга чугаалап органын дыңнаан

дим. Каш каът кудустар кырында олуруп саадаан Камбы-лама алдыннап каастаан ширээ кырында салып каан эрегезин алгаш, бажымга дыңзыды үстүрдү. Оон дедирленгеш, эжик аксы ожук адаанга олуруп алдым. Имажап чагырыкчы Камбы-лама-биле моолдажып чугаалашкан соонда: — Үлгүүрде аяктан ап алгаш, хола хөнекте шайдан кудуп иш, оол — дидир. Камбы-лама биле Тергиин чагырыкчы кезек моолдажып чугаалашкан соонда, менче көргөш:

— Ном билир сен бе деп башкы айтыра-дыр, оол, — деп мындыг.

— Бичии билир мен.

— Каяа өөрөңдүң? Чүү деп номнар билир сен? — деп айтырды.

— «Үжүк», «Идегел», «Хамдалапчаа», «Санчай-Тамчат» деп номнарны өөрөңгөн мен.

— Хүрээ барып, аңаа өөренир деп бодап чор сен бе?

— Өөрениксээр күзелим бар. Бодум өскүс болгаш, аңаа чедип шыдавас-тыр мен — деп, Камбыже бажым доңгаш кылып, сөгүрдүм.

Имажап-Тергиин ол Камбы-лама-биле моолдажып, элзэн чугаалашкан соонда, меңээ мынча диди:

— Бо башкы Чадаананың Үстүү-Хүрээзиниң улуг камбыларының бирээзи-дир. Чаагай, кээргээчел сеткилин илередип, сени хүрээге апаргаш, бодумга шуут ап, номга өөредип, хүрээ ламазы болдулар мен дидир. Аалыңга барып, акыларың чөпшээрээр-дир бе, айтыр. Чөпшээресе, даарта эртен маңаа чедип кел — деп чугаалай-дыр.

— Чээ — дээш, Камбыже сөгүргөш, Борбак-Арыг адаа Теректиг аалымдыва халыптым. Акыларым Норбу, Лопсан, кырган-авам сугларга чугаалаарымга, чөпшээрештилер.

Эртенінде Камбының эдиртип алганы Сүт-Хөлдүн Чалбак-Хараган чурттуг Чамбыга (Сарыг-Хелиңге) ушкашкаш, үжелээ чоруптувус.

— Хүрээ баргаш, каяа турар сен? — деп, хелиң шенеп айтырды.

— Камбы башкынынга турар мен. Ол мени бодунга шуут ап алыр болган — дидим.

Каш хонукта дүшкен турлаамдан ыра-вайн, хүрээден элзэн ыракта агып чыдар кара сугдан суглап, улуг ламаларның аш-чем кылырын өөренип көрүп, кады ону кылчып, чоруптур мен.

Бир-ле эртен удуп чыдырымда, чидиг

үннүг төве ыды дыңналды. Көөрүмге, Чоксум дуганның ийги каадының кырында бир кижик качыгдан төве ыды өттүнүп тур.

— Ол чүү деп чүвөл? — деп, Монгуш Кончуктан айтырдым.

— Айтыраң чөп. Ол болза судур хуралынче ламалар чалап чыыр медээчидир. Ол ораажы кижидир, ооң ыдын ораа дээр. Сен хүрээ сагылы четтирбээн болганыңда, ынаар барбас сен.

Кады турарым ламалар оруннарындан тургулап, чунуп алгаш, чагалыг тоннарын кедип, куржанып, оргумчуларын солагай талакы эгин ажыр шавыштыр орааттыңылааш, аяктарын хойлап, эргелерин оң холунуң билзэнге ораай шаап алгаш, ораа кылган Чоксум дуганче базыптылар. Камбы кижик хурал хураар дуганче барза баар, барбаза барбас эргелиг чүве-дир. Бистиң камбывыс өргээзинде ноорзавышаан.

Мен дүрген сагылдан четтирип, хурал хураарынга олурушкан болза деп-даа бодап турдум. Удаваанда моол Агримби камбының ажыл-агыйының кол-ла кижизи Монгуш Кончук меңээ дөңмек ортуке хончулуг чүвүр, хөлбегер көк хөйлең, көк өңнүг манзыл даарадып эккеп бээрге, амыраарым аажок. Ламаларның юбказын манзыл дээр. Ынчан юбка-манзыл кеткен-дир мен ийин.

— Эртен тон эккеп бээр мен — диди. Аңаа сеткилим улам өөрдү. Шынап-ла, даартазында кара былгаардан кадыг идик, чагалыг кызыл шыва тон, ооң-биле өңөш пөс кур, бүдүн тоңнук чыгыы чингир-кызыл өңнүг пөс эккелгеш:

— Оргумчуң бо — дээш берди.

Чаа хептерлиг езулуг-ла хуурак апар-дым.

Дүш эртип чорда Камбының өөнче Монгуш Кончук-биле базыптывыс. Чеден хире харлыг Камбы-башкы өөнүң солагай талазында дажылгазының баарында олурупкан, арын-шырайының шириини сүргей олур. Кончук-хелиң мээң чанымга олур:

— Башкының адааны ном сестерин чандыр-соора адап болбас, тодазы-биле өттүнүп адаар эвеспе — деп оожум чугаалап кагды. Ол ыңча дээрге, арай девидеп олурган мен.

— Сен ам сагыл четтирип, хүрээ ламазы сагылгалыг болдуң. Мегелээр, тенекте-нир, балык, куш болгаш өске-даа дириг амытаннарның амы-тынынга чедер, оор-лаар, өске-даа бак үүлгедиглер кылбас. Чүггел кижилерниң салым-чолунга бурган буянын чедирер лама болур сен — деп,

башкы айылды. — Сээң адың Севзэн кешпи-биле атташ. Ынчангаш адың Севзэн эвес, Лопсан-Чанзан болур. Ол чаа адыңны хүрээ ламаларының даңзынче кирип бижири. Оон аңгыда хуралдар хураарынга үргүлчү кижир, кандыг-даа дагылгаларга олуржур сен — деп сөгледди.

Сагыл четтирип, хүрээ ламазы болур эрге чедип алганымның даартазында Чоксум дуганынга санирил хураарынга бир-ле дугаар кириштим.

Чайның ортузунда-ла боор, Майдыр бурган эргилдезиниң бүдүүзүндө санирил хураашкынын хүнде үш катап чорудар чүве чораан.

Дуган кырынга медээчи лама төве алгызын өттүнүп алгыраарга, хүрээниң ламалары Чоксум дуганның баарынга оңду хөлбөңнээн шыкка чыгып кээп, эргелерин шуудуп, сымыранган үн-биле маанай номчуп турарлар. А бичии хуурактар дуганче кирер үш эжиктерниң даштынга ыткыр үн-биле «Хамталапчаа» деп номну эгезинден төңчүзүңгө чедир катап-катап номчуп олурда, ораажы лама дуган кырында азып каан караңгы дээр өңнүг улуг төгерик хола демирни чаңыландыр кага бээрге, шомбалар деп адаар тускай ажылчын ламалар дуганның хаалгаларын ажыдыптар. Бичии хуурактар улуг ламаларга чайлай чыскаалдыр туруптар. Дуган иштиниң чагдымнарын эзлей улуг ламалар саадаптарга, бичии хуурактар арткан чагдымнарга барып олургулаптар. Дуган ишти ыт чок, шыпшың.

Дуганның ортузунда бедик олутта доңгак-танчын деп шажын хеви кеткен, улуг пөс оргумчу-биле орааттынып алган семис лама кедергей чоон үнү-биле көргүредир элзэн кунсаттааш, бир-ле номну номчуп эгелээрге, бүгү олурган ламалар чаңгыс үн-биле, ол-ла номнуң сөстөрүн шээжи-биле номчуурлар. Ламалар улуг ыткыр үннери-биле номнарны тус-тус аялгаларының аайы-биле номчуваашан, бүрээлерни, бүшкүүрлерни, кандыңнарны, туңнарны, чодаларны, шаңнарны, кеңигерлерни, коңгаларны, дамбыраларны болгаш оон-даа өске эдискелерни чииледип, диңмиттелдирип эгелээр.

Ара-аразында ыт-шимзэн чок, барык чартык шак хире эргелерин шуудуп, иштинде сымыранып номчуттунуп олуруптар үези база бар. Ынчан бичии хуурактар олуттарындан туруп, кожая берген тургулаарлар. Кунзат чайганмышаан, кунзаттаашкын аянын кооладыр күүседип олур, база бир номну эгелээрге, ламалар чаңгыс аай номну хураап кириптерлер.

Шак мынчаар эртем-билигже оруум Үстүү-Хүрээден эгелзэн, ынчан өөредилге черлери, школа турган эвес.

Севзэн МОНГУШ,
1987 чыл.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Аржаанывыска хамаарылгавыс

СЕНЕККЕ СЕГИДИМ

Кандыг-даа чылдарның эргил-дезинде июль ортан үезинден сентябрь 1-ге чедир агаар-бойдустун кайгамчыктыг хүннери уламчылаар. Халыын изиг хүннер өйлөп-өйлөп эргип келир, чаъс-чайыктар-биле адааннашкан ышкаш солчуп эртип тургулаар.

Шак бо хүннерде Ие-бойдусту каастап үнгөн үнүштерниң, чечек-чимистерниң чулук хандызы четчип, ак-көк дээрже айыстарын өргүп эгелээр. Чер адаандан дештип, чара теп үнгөн эм-таң хандылыг, аржаан домнуг, күш кирип, сиңирген кайгамчыктыг эм шынарлары авыралын көргүзүп, домнаар. Бо каш санныг хүннери хилис эрттирбейн, төрзөн Тывавыстың тайгатаңдыларында аржааннарга кирип, арыг агаарын сагыш хандыр тынып, аржааннап, дыштанып, кадыңарны быжыктырып алырларны чонумга сүмелеп, кыйгырып тур мен.

Менден каш хар бичии, чаңгыс черчуртуум, чалыы чылдарында хүрештерге, Тываның хоочуннар аразына 128 мөгө салган найырда шүүлген, Тыва Республиканың Арзылаң мөгези аттың эдилекчизи Каң-оол Бадыевич Кара-Сал-биле Улуг-Хемниң Сенек аржаанынга июль 14-те дыштанып, аарывысты эмнедип турдус. Бо аржаанның чон аразына асураа билдинмейн турган болгаш, шуут-ла билбес, чондан дыңнап алгаш, барганы-выс ол. Кызылдан орай үнгөш, аржаанга имир дүжүп турда чедип келгеш, чедирип келген Орлан оглувустун дузазы-биле майгынывыс тиктирип алдывыс. Аржаанда караш дээр кижиде-даа чок, бир дугаар келген болдус. Эрткен-дүшкен чондан айтырарывыска, август эгезинде чон кидин түлүк аржааннап келир болду.

Эртенинде аржаанывыстың үнгөн бажына барып, саң салып, артыжап, тайгатаңдыларже ак чемивис өргүп, чажып, бурганывыска тейлеп, маанай номчуп, курайлап чалбардывыс-даа. Аржаанны долгандыр кур ыяштар-биле херимнеп каан. Будда тарийги, кыс бурганны долгандыр серилеп каан, черде калбак бетон кырында олуртуп каан. Бурганның олурар чериниң түрөнчии. Аржаан чалап келген улустун октагылап каан чем артыы, таакпылар. Чанында олуртуп каан бурганның бажы чок. Чанындан тыпкаш, эрги орнунда, олуртуп кагдывыс. Оларны аштап арыглаан хевир-даа чок, хир-чам тудуп чий берген.

Ырак эвесте чоннуң кадак баглаар оорга ыяжында каш чылдарда улажып келген ирик кадактарның чаржынчыын. Аржаанны июль 6-да хамаарылгалыг черлер ажыдып, айызап, ном номчудуп каан деп

эрткен чондан билип алдывыс. Бурганны долгандыр чаъс-чайык, хат-шуургандан камгалап каан серилерни чон кадак баглаар чер кылып каан. Сактырга, аржаанны ажыдып турган башкарыкчы удуртукчулар уjur эдиртип турганзыг-даа.

Аржаанның ажаалда хайгааралын, Хайыракан девискээринде болганындан, суму чагырыкчызы харылап турарын билип алдывыс. Аржаанның эргилеп, ирип калган шоргаларын тарадыр октагылап-кан. Бис эдип, оруннарны салып быжыглап, аржаан суу өскээр акпас кылдыр чуга демирлер-биле чамап, эдип кагдывыс. Аржаанга кактырар чери черден 70 см хире бедикте. Шын сеткилдиг, угаан-медерелдиг кылган болза, канчаар-даа кылып каап болур чүве-дир ийин.

Шагаан-Арыгдан болду бе, бир херэ-жен кижиде багай кылаштар ачазын, өөнүң ээзин (чартыктаан) аржаанга кирип келгеш, шоргалары таарымча чок болганындан, дөрт-ле хонгаш, дедир чанар уjurга таварышты. Уjur эдиртип кылып каанындан, шоргага кактырары дыка берге.

Аржаан чалап алыр дээш, кайыын-даа чон хүннүң үзүктөл чок келирин эскерип көрүп, уjurажып турдус. Бис дөрт хонуп чорувуста, аржааннап келгеннерниң майгыныны беш четкен. Аравыста таныжып, менилелеп, кезжээрде чаңгыс черге чыгып алгаш, эрткен-барган төөгүлөр чугаалажып, каткы-хөг киткей-ле бээр. Янзы-бүрү темаларга чугаалар кезжээки имир

дүшкүжеге уламчылап кээр. Оларның аразында алдар-аттыг башкылар, албан ажылдакчылары, өг-бүлөзи, уруглары-биле келгеннер бар. Бисти үдеп турда, куспактанчып, келир чылын база бо-ла үеде аржааннап, дыштанып кээриности дугуруштус. Ынчан Кызылдан, Хайыракандан, Шагаан-Арыгдан, Чаа-Хөлдөн, Сукпактан дыштанып келгеннер турдулар.

Биживестиң аргазы чок. Ийи-үш хондур дыштанып келген аныяктар арага ижи, алгырып, ыргажып турарын база көрдүс. Чамдык аржаан чалап келгеннер аржаан чанында столда ажы-чемин делгеп алгаш, арагалай бээрлери база бар. Олар бурган баарына аъш-чеми-биле таакпыларындан бээр салып каар. Оларга уjur-дүрүмнери сагып, билип ап чоруурун чагып, сургап-даа турдум. «Ынчанмас чоор, оолдарым, уругларым, кандыг-даа чүве сагыр сагылдарлыг. Силерде буруу чок, ада-иеңерниң чагып сургаваан буруузудур. Силер аржаан бажында бурганга тейлээр дээш келген-дир силер. Эккелген ак чемиңерни дээрже, тайга-таңдыже өргүп, бурганга тейлеп чоруңар. Өлген кижиде келген ышкаш, арагандарны бурганче чажып, таакпылажып келген звес, бурган баарына таакпы салбайн чоруңар» – деп чагып, сургап турдум.

Чеден чылдарны ажыр чурттап келген назынында Чөөн-Хемчиктин, Бай-Тайганың, Сүт-Хөлдүн, Өвүрнүн аржааннарына кирип, кандыг чонну көрбедим

Солагай талазында Сарыг-оол Санчы, чанында Каң-оол Кара-Сал.

дээр. Чонумга, аныяктарга аржаан сагыр уjurлуг дүрүмнерге хамаар уjurажылгаларны-даа эрттирип. Бо чылын Сенек аржаанынга бир келгеш, чедер-четпестерин эскерип харылап турар Хайыраканның эгыргазына сүме кадар дээш, биске жип кээрин чондан сөс дамчыдып.

Бир хүн дарга келгеш, ында чо уjurажып чугаалажыр дивес, ол-бо халып, бистиң-биле уjurашпайн, чоруй барган. Бо канчап барган дарга дидип туруп кагдывыс.

Чеден артты баскаш, 2017 ч. март айда кылаштарымга, бут сыртылааш, оорамга кээр ал. Эмчилээриниң бергезин ынчан ки Бир эмчиге баарга, оон өске эмчиге дуптар. Ол эмчиге кирерде, недеп оочурга барып бижидер. Ынчан ки ая ажа берген. Кандыг-даа түнне Улгады берген улусту херекке алба чугаалашпас. Аарыгны шын тодара бодавас. Чуруктарга тырттырар өртектег. Аарыгын оожуктуруп с тыр, чаар эмнер бижип бээр. Ол эм өртээниң улуун. Аарыгга бичии-даа лавас. Дам-на кедерездир. Чадал уругларым аржааннаар деп сүме чорутканы-биле бо Сенекке кирдим.

Эмчилерниң чая кагып турга дарадып кааны нерв аарыгларын аржаанга эмнедип, сегип үнгенин аржаанга тайылбырлап каан болду. Он киргеним соонда, адак-бышкаам ч халып эгеледим. Эртениң-не шим киннер кылып, огородум иштинде шо черимде катап шошкуп эгеледим. тургаш, Сенек аржаанынче агымны бачыттыг аарыгдан каң кадык адырлар чылын бо буянның аржаанынга Бурганның баарына мөгейип, катап курайлаарымны аазадым.

Чажыттарың сонугавайн,
билбейн чор
Чаржынчыымны буруудатпайн,
хүлээп ал
Кайгамчыктыг тайгаларның
эдзэней
Канчап үнүп келгениңни магадады
Караам-биле көрүп чедип,
домнаттырар
Кадыкшылым катап эгилп, сегилп
Саарлып баткан хемниң куду эрт
салар
Сенегимни чассыткан дег,
магалыын аар

Сарыг-оол САНЧЫ (Базыр-ТР-ниң чогаалчылар эвилели кезиг)

Номчукчунуң саналы

ӨӨРЕНИКЧИЛЕР БРИГАДАЛАРЫН ТУРГУССА

50 чылдарның төнчүзүнде Бай-Тайганың Бай-Тал ортумак школазынга өөреникчилерниң бүдүрүлгө бригадасын тургузар ажылды школа директору Маадыр Сундукович эгелээр. Оларны ийи хевирге аңгылаан: бирээзи – тараа өстүрер, ийигизи – картофель, ногаа аймаа өстүрер. Бригадаларга ажылдадыры-биле 8,9,10 класстарның шилиндек өөреникчилерин аңгылаан. Тараа бригадасынга мени, а огород бригадасынга Татьяна Серенот-овнаны бадылаан. Мээң оралакчымыга Успун Чкалов, а өскезинге Хүреш-оол Катты томуйлаан.

Тараа өстүрер черни Чавыс-Тей баарын дургаар, Талдыг-Арыг буغازының унундан 3,5 га шөлдү колхоз даргазы Кула Ховалыг, агроном Анарат айтып берген.

Ол үеде бригада төвү Чавыс-Тей чоогунга турган, бажының бир өрээлинге наралар кылгаш, кырынга чадыглар чаткаш, дүнхүн дивейн, хонуп ажылдап турдус.

Бригада 13 кижиден тургустунган. Эң баштай-ла айтып берген шөлдүн дажын аштап, шөл суггарар арыкчыгаштар казып турдус. Успун Чкалов баштадыр суггатчылар Владимир, Василий Сааялар, Аракчаа Караң-оол, Салчак Дандар-оол, Каң-оол Салчак ажылынга кызымаан көргүзүп, дүне айдың боорга безин суггарып турганнар. Аъш-чемни поварлар Валентина Чүлдүм, Валентина Бадан үзүктөл чок кылып берип турган.

«Сталин» колхозтун механизаторлары Донгак Докул, Наажаң, Коңзай-оол, Дырткы-Кара деткимчени, арга-сүмени берип турганнар. Бир-ле катап күсүк дүжүт ажаап

турувуста, суму даргалары Авыр-оол Хертек, Комбу Салчак, колхоз даргазы Кула Ховалыг Тыва АССР-ниң төлээлери-биле келгеш, шаңнал-макталды биске тывыскаан. Ногааажыларны база (олар Борбак-Тей адаанга турган) эдиртип алгаш келген. Кинога тырттырып, меңээ республиканың өөреникчилер бригадасынга баар путевканы, Чкалов Успунга Москва баар путевканы тывыскаан. Школаның интернадынга өскүс-чавыс уруглар чиир картофель, капуста, өске-даа ногаа аймаан эңдере өстүрүп берген бис.

Өөреникчилер-биле ажылдаары ыңдыг-ла белен звес. Сөөлүнде оларның аразындан агрономнар, зоотехниктер, башкылар, малчылар, мал эмчилери үнгүлзэн болдур ийин. Амгы үеде өөреникчилер бригадаларын чүгле тараа, ногаа өстүреринге звес, а мал ажаап өстүреринге, бойдус камгалалынга, ыяштар тарыырынга, культура ажылынга, лагерьлерге чоп тургузуп болбас деп?

Ам бо үеде Бай-Тал школазының өөреникчилери малчыларга дузалажы-

рынга, кажая-хораа өдзэн коптарар мал чеми белеткелинге тоо-быдаргай жип турар. Школаның шээр малы өзүп турар болза, бригада хевир чок.

60 чылдарда студент отрядтар болгаш, «Тиилелге» совхозтун тараа ажаажып, шаң аштап-арыглап, федералдык база-ла тарамык ажыл-дыр. Ынчанга студентилерниң бүдүрүлгө бригадалар чүге тургузуп болбазыл? Аныяк-өскө бойдус камгалалынга, тудуг-суур тударга, оруктар экижидеринге, балыктаарга (чөпшээрел-биле), көдээ ажыл-агартыга янзы-бүрү ажылдарына хаара тударга мындыг хевирни ажылгап шыдаар турар бис.

Мээң бо сүмемни, бодалымны Тыва Республиканың Чазаа, Өөредилге яаманы, өске-даа хөй-ниити деткир боорга идегеп тур мен.

Бараат ДЕЛЕГОВ

Улус өөредилгезиниң тергөө

Бай-Тайганың Бай-Тал

Орук демдеглели

ДОҢГАКТАР ТООЛАЙЛЫГДА

Сыннар кырлап, хатка каксып, көшкээ чүгүлүп өскөн Солдук Балчырмай Донгактын чырык адынга тураскаат-Ак-Кара-Суг Оваазының 10 чыл «Өлчейлиг Хүн» байырынча база уруктуу туристичи походунче чалалга өскөн-төрзөн Мөңгүн-Тайгамче, каадан келген дораан-на, өөрүшкү-айлыг айттаныптым.

Уруушканывыс езугаар Кызылдан Хеймер-оол Донгак, бистиң аравыста назылывыс Хүрөң Солдуковна Бай-Тайгадан Василий Донгак, Мугур-Аксинга Михаил Хертек олар баштаан Улуг-Барлык хемниң эринде аскака душчуп алгаш, Тоолайлыгже чыгыс.

Көрөгө, дүп чок көк дээр, ол-бо тала-сүвүр-сүвүр даглар-биле кажаалат-Мөңгүн-Тайганың онзагай булуну айлыг бо-ла болгай. Даштар, хаялар-биле дүргектелип, көвүктөлип, шапкан Тоолайлыг хемниң 4-5 кижигле-устуруп чорааш, Тоолайлыгның эге-зынга чедип кээривиске, Сержиңмаа уковна Донгактын уруу Марта Се-оповна өөрүшкүлүг уткуп алды. Ол а школа баазазында чайгы лагерде-Аксинның, Тоолайлыгның, Кызылдың ичкилериниң бирги сезонда дышта-зын билдилиңг организастап, удуртуп башкы болду.

80-1990 чылдарда Тоолайлыгже ча-аттыг, чоорту УАЗ-иктиг кээп турган дээр углаваан болгаш, мында чаа-ган клубту, школаны, шуут кудумчу-н чаа чуртталга бажыңнарын улуг-тал-биле «дыка-ла сайзыраан-деп кайгал тур мен.

Оланың өрзэлдери делгем, чырык, илии-даа кончуг. Мындыг чараш-стуг, чедери берге кадыр кашпал-дыштанып турар өөреникчилерни, төрөл чонумну чогаал оруун шилип-олчу намдарым-биле таныштырып, чогаалдарымны номчуп берип, номнаримны бо школага белекке-даа.

Ртенинде хиндинде хир чок, кай-гамчык аяс кааң хүнде оон-моон-донгактарның салгалдары 30-жи үш УАЗик машиналыг оруувус-лап чоруптувус. Улуг өгбевистиң адынга тураскааткан Тоолайлыгже походту 1999 чылдың чеди айда-аар организаастаан турганын Хей-л Байдосович чугаалап чорду, ам-наршруттуг походту 7 чыл болгаш-ап турарывыс бо. Баазага чедир-зешкин чокка четтивис. Тоолайлыг-машина кежиш шыдаар кижиглерин-чоруун үндүр мунуп, аал-чуртун-ир Шолбан-оол Лама айтып бээрге, ктырып каап кежиш чор бис.

Пайлыгның арга талазы-биле-йлеп, арга-эзимниң ушкан ыяш-артап, кижиге базарга, чиндинээш-ин чымчаңадыр базып, шупту

чадаг базып ор бис. Мээң чанымда 82 харлыг кунчуум Хүрөң Солдуковна Серен (Донгак) адак-бышкаа чиик кылаштап чор. «Мынча назылааже адак-бышкааңарның чиик, аныяксыңар чажыды чүдөп?» – деп айтырамын, ол мынчаар харыялады:

– Миннип келиримге-ле, чайгы үеде чүгле тас элик кежинден даараан чүвүрлерлиг, кеживис өңү кара-хүрөң, даваннарывыс хөм-биле дөмей кадыг болганындан тен-даа кадалбас, хая-дашка кызыл-даван чулгу бер чазып, изиг ха-лында-даа, өл-чаыста-даа, чай-кыш чок хой кадарар, ыяштаар, тооруктаар, өшкү, хой, сарлык соңгузу саар дээр-ле, менден ийи хар улуг Серенмаа угбам-биле ийстер дег өскөн бис. Өг-бүлевиске баштай оол уруг чок болганындан улуг уруглары бистер хол-биле суген чулуп, долгааш, ол долгактарны айт-биле кыштага чедирер, тараа соктаар, эр улус ажылын кылып өскөн болгаш, кадыг-быжыг, кадывыс эки болганы ында-даа ирги бе деп ам бо-дап чор мен. Угбам кыжын 3 харлында аскаш, үш дүн-хүн иштинде аштап, доңуп чорааш, дириг чыдырда тып алганы база бар. Чаңгыс ол таварылга безин оң кара чажындан-на канналып-дадыкканын, кончуг шыдамын херечилеп турары ол. Черле ынчаш, угбам могап-шылаарын-даа билбес, аажок ажыл-агыйжы кижиге.

Кунчуумнуң ол чугаалап чоруур угба-зы Серенмаа Солдук уруу Очур (Донгак) Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем, Тожуга комсомол секретарылап, Би-Хемге райсобеске, Бай-Тайгага, Барыын-Хемчикке херзэженнер даргалап, Тээли көдээ Сөвединиң дарга-зынга ажилдап чораан. Оң 4 ажы-төлүнүң адазы Аким Мокрашович Очур ТР-ниң хоочун прокурору чораан.

Джувушта шаалаан хемни кежилдир-көшкелери чулуп баткан, чүгле аң-мең чоруур, денди кадыр сүвүр-сүвүр бедик шораан-хаяларже айтыкаш, кунчуум чугаазын уламчылай-дыр:

– Ол чарыкта бо турган козургай кара хорумнарлыг, көшкелерлиг, бедик кадыр хаяларны көрүп тур сен бе, кенним? 1999 чылдың чеди ай эгезинде ажы-төлүм-биле Шуйдан үнгөш, боладып, чулгу бер чазып, аң оруу-биле одуруглап, үңгөп-союп, хая-даштан халбактанып чорааш, бо арга талазы-биле звес, а мээс талазы-биле баткан болгай бис – дээрге, ол хире кадыр хая-даштан чайылган болза, оранчок хем дүвүңге чыңчарылдыр дүжер-ле ыйнаан деп, бодал кагдым.

Бо кашпал хем Тоолайлыг дугайын кунчуумдан делгереңгей чугаалап бээрин диледим. Оң чугаазы-биле алырга:

– Кара чажымдан өскөн мээң чуртум Тоолайлыгга чүгле койгун-тоолай звес, артында баштыңнарлыг 40-50, харын-даа 200-300 хире те-чуңма, аргар-кошкар мал-биле каттай ойттап чоргулаар чүве. Улуг-улуг тайгалар, хөлчүктер кырында сыын-мыйгактар, арга-эзиминде элик-хүлбүс, дырбактыг-чекпе, ирбиш, бөрү,

адыг, ас, дииң, кара-куш, күшкүл, улар, аганак, торлаа, мээстелчек бүүрелерде, хорумнарда тарбаган, морзук, өрге-күжүгөн, чадаг кижиге хемни сүзүп кежерге, балык дээрге балык, кижиниң чодазынга чаклазы-биле кээп кагар. 8-9 харлыг тур-гаш, хой кадарып чорааш, улуг эремерни харай бээримге, балык шуут көжүп турар чүве-ле болгай. Даш-биле дажаптарымга, хемни куду хөөрөп-ле бадар. Оон катал-ла ол эремеринге дедир көжүп келир.

– Силер бичии туруңарда боо-моңгу, сырткыыш бар звес, чүнүң-биле аңнап, балыктап турган чоор, Хүрөң Солдуковна? – дидим.

– Аът кудуруундан дузак кылгаш, өрге, аганак, торлаа ышкыш бичии аң-куштарны тудуп, ча-согун, ая-биле улуг аң-өлүрүп чип, колдуу зыт-биле, а чайгы үеде хойт-лак, божа, ааржы, тараа-далган соктап чип, амыдырап чораан бис. Оран чурттуң аң-меңин, балык-байлаңын амгы төтчөглекчи шаг ышкыш звес, өгбелеривис аажок хума-галап, өй-шаа-биле амыдыралга ажыглап чораан болдур ийин.

Эрги-Барлык, Шуйда суг уну эдерип, тараа тарып алган таныш-көрүш, төрөлдөрдөндө күзүн барып энчек-кидис, ааржы-саржаг, зыт-биле орнаштыр та-рааны ажаажыр. Арыглашкыш, алырын алыр, артканын уургайлап кааптар. Чазын тарылга үезинде келгеш, уургайдан уштуп, арыглап алгаш, бичии аңгыстарыңа ша-рылар, айттар-биле чардыргаш, чажып, тарып алгаш, артканын барбаларга уруп, айттарга чүдүрүп эккээр. Хонаан аңгылай арыглааш, шаар хайындырып ижер. Чинге-тараа, арбай, сула холуктуг тарааны сок-тап чир боор чүве.

– Ам чүү деп черге доктаар бис, кун-чуум?

– Авам, ачамның кыштаглап чораан чери – Ак-Кара-Сугга чедип, аңаа оваа дагыр бис. Ийи талазындан кончуг бе-дик тайга-таңдыларга бүзээледип алган, шапкын агып баткан бо Тоолайлыг хемни бодуң безин көрүп чор сен, Зой.

Тоолайлыгның Ак-Кара-Сугдан өрү мээс талазында – Оңгар-Өдек, Кур-гар-Оюм, Балыктыг, Чаңгыс-Тал, Хаа-глыг-Чарык, Чадырлыг-Чарык, Ак-Эл, Майгын-Даш, Кызыл-Чарык, Коолааш. А арга талазында – Кадыр-Орук база алды хире адырларны Мугулдурлар деп адаар. Мынчалдыр-ла доңгактарның кыжын, чайын көжүп-дүжүп чораан черлери, оларның салгалдарының чурту бо-дур, кенним – деп тайылбырлап чор. Ол алды Мугулдурлар бо-дур: Кызыл-Мугулдур, Оруктуг-Мугулдур, Көк-Каттыг-Мугулдур, Бөрүлүг-Мугулдур, Доштуг-Мугулдур, Хая-Чуктуг-Мугулдур.

– Мээң өөм ээзи Кара-оолдун ачазы-биле канчаар төрөл улус силер аан?

– Сээң Кара-оглуң ачазы – бээң Би-че-оол Мазыкыевич Донгак (чонда шол-ады «Депутат») дээрге мээң ачам Солдук Мазыкыевич Донгактын эң бичии 9 ду-

гаар кады төрзөн дунмазы-дыр. Донгак Кактың улуг оглу Шамбыла (Калчан-Баш-тыг) оларның кырган-ачазы-дыр. Оон ачамны алды харлында Шамбыла оглу Балчырмайга (кадайы Сурат) азырандаа берипкен. Чүвени билир апарган улуг эр ижикпейн баар дээр Каргыдан Тоолайлыг-же көшкөн ужуру ол. Шынап-ла, азыранды Солдуктуң эдеринчи дунмалары эндерик болган: Чындын-оол, Лама-Хүр, Үдүйген, Доштуг-оол олар чүве.

Кунчуумнуң амыдыралы каалама-звес. Ылаңгыя 1978 чылда 19 хар-лыг оглу Салават шеригге, ажы-төлүнүң ачазы Байырти Серен 47 харлыг тургаш, чырык өртемчейден чарлып чорутса-даа, Хүрөң Солдуковна ажыг-шүжүгүнү шыда-жып, ажыл-агыйжызы-биле амыдыралдың аак-кээгинге алдырбайн, ам бо хүннерде-даа адак-бышкаа чиик, хөй ажы-төлүн, уйнуктарын, оларның ажы-төлүн азыраш-пышаан, Шуйда ам-даа хууда каш малын кадарбышаан. Ол 7 чыл школазын Мугур-Аксинга, 8 классты Бай-Талга, 1957 чылда Канскының ном саң техникумун дооскаш, Хову-Аксинның даг рудазыңа, Шуйнун ном саң эргелекчизинге 30 ажыг чыл ажылдаан. 1957 чылда Серен Байырти Хертекович-биле өг-бүлө болуп чурттааш, 9 ажы-төлдүг, 20 ажыг уйнуктарлыг аас-кежиктиг кырган-ава. Хөй чылдарда оң ажылдап чораан Шуйда библиотеказын Хүрөң Солдуковна Серенниң ады-биле адааны, Шуй суму Сөвединге 4 удаа де-путаттааны, улус судунуң төлээлекчилеп, Шуйнун Херзэженнер чөвүлелин даргалап чорааны, 9 ажы-төлүн бут кырынга тургу-зуп, эртем-билигге чедиргени дээрге-ле оң үрө-түнелдиг, кызымак ажылының түңнели-дир.

Мээң ажы-төлүм ачазы Кара-оол Биче-оолович Донгак Мугур-Ак-сынга чүгле 8 чыл школазы турган бол-гаш, 9-10 классты Шуйга угбазы Хүрөң Солдуковнаның бажыңыңа туруп алгаш дооскан. Чогум-на ынчан ол өг-бүлени чоок танып, билип, хөй дунмаларын азыражып чораан болгаш, бодунуң кады төрзөннери дег оларга чоок, ынак чораан. А бо хүннерде эргим эжим читкенден бээр 19 чыл эртсе-даа, мени база ажы-төлүмнү утпайн, эз көрүп чорурунга бег, кунчу-ларым, чуржааттарымга чоргаарланып чоруур мен.

Кунчуум: «Ачам мени ырак черге, ылаңгыя эки танывазың тайга-таңдыга кылаштап чорааш, ыяп-ла хая көрнүп, азып-тенивези-биле артыңда чүү барын хайгаарап, ылавылап, думчууңа керттип ап чор дээр кижиге» – дээрге, хая көрүнмейн чораан бодум ам-на хая көрдүм: келдегей-лээн арга ишти келген оруувазы кады чоруур кунчуумнуң хеймер дунмазы Сарыг-оолдун уруу Чойганмаа Донгак дыштанып олур моң. Чойганмаа Сарыг-ооловна Мугур-Аксинда клубтуң хоочун ажылдакчызы, Москваның Гнесин аттыг училищезиниң доозукчузу, артист.

Чингистер аразында оңгар-каңгылыктар бар болганындан бурунгаарлаары улам бергедээр. Ынчап чорувуста, ынаар оранчок куду хемде улус бисче «Бадыңар, бадыңар!» – деп, алгыржы берген. Харай бээривиске, доңгактарның шала аныяк, кайгал, опан-чипени бискилештир арга-арыглавайн, хем эринде бергедээркин чок кылаштап чоруур болду. Бис чоорту чавызап бадып алгаш, оларга каттыжа бердивис. Ам шапкын баткан хемни чам-дывыс дөңмекти дуглап турар резин сапыктар кедипкеш, арай шыдал чоктары шырактарывыстан чүктенипкеш, кежип келдивис.

Кунчуум-биле Ак-Кара-Сугга чедир аъттыг чедип келдивис. Мында дөң кыры черде, хем эринде бажыңны Эрес-оол Доштуг-оол туткан, өөнүң ишти Валентина чок апаарга, аңаа үр-даа чурттаваан. Ам аңаа чурттап турган сарлык кадарчылары Каргы бажында сарлык кадары берген дишти. Чамдывыс Иван Байдос бээминиң уруу Саида, күдээзи Арцелан бичии уруу баштадыр майгыннарын тиккилей берди.

Зоя ДОНГАК,
Россияның чогаалчылар
эвилелиниң кежигүнү.
(Уланчылыг).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

«Кызыл хоорай» муниципалдыг тургузугун соңгулда комиссиязынын бүрүн эргелерин Тыва Республиканың Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязынга дамчыдарының дугайында

2017 чылдың август 21
№ 10/54-7. Кызыл хоорай

Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының 2017 чылдың июнь 22-де «Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралын республиканың Соңгулда комиссиязынга билдиришкенин дугайында» № 93 шийтирин сайгарып көргөш, 2002 чылдың июнь 12-де «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» № 67-ФХ Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 4 пунктузун, Тыва Республиканың 2003 чылдың июль 9-та «Тыва Республикада соңгулда комиссиязының системасының дугайында» № 355 УХ-1 Хоойлузунун 6 чүүлүнүн 3 кеззэн удуртлуга болдургаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. «Кызыл хоорай» муниципалдыг тургузугун соңгулда комиссиязынын бүрүн эргелерин Тыва Республиканың Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязынга дамчыдар.

2. Бо доктаалды Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралынче болгаш Тыва Республиканың Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

4. Бо доктаалды парладырыбиле республиканың «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынче чорудар, «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының албан езузунун сайтында «Соңгулда комиссиязының документи» деп кезектин «ТР-ниң СК-ның 2017 чылдың доктаалдары» иштики кеззэнге кирир.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар А.Н. ЛОПСАН.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

Государственное унитарное предприятие ПРОЕКТНО-СМЕТНОЕ БЮРО ЖКХ РТ

Переехали на новый адрес г.Кызыл,
Красноармейская, 100, 4 этаж, кабинеты 12, 23.

- Жилые дома, коттеджи; Раб.тел.: 2-32-59,
- Кипшаг для чабанских стоянок; 3-20-64 факс: (39422)
- Градостроительный план 2-32-59
земельного участка; сот.: 8-923-265-1028,
- Перепланировка и реконструкция guppsbrt@mail.ru
домов и квартир.

ГБУЗ РТ САНАТОРИЙ-ПРОФИЛАКТОРИЙ «СЕРЕБРЯНКА»

приглашает на оздоровительный отдых в
пансионате «Серебряное озеро» на оз. Дус-Холь
стоимость – 7700 рублей за 7 дней проживания в 2-х или 3-х
местных уютных номерах, с 3-х разовым питанием, оздоровитель-
ными мероприятиями и увлекательным досугом!!!

СРОКИ ЗАЕЗДОВ:

- с 26 августа по 01 сентября 2017 года
- с 02 сентября по 08 сентября 2017 года

Бронирование номеров по телефонам:

9-20-78, 8913-345-47-87

Реализация путевок осуществляется по понедельникам и
четвергам в Доме Туризма каб.1 на 1 этаже
с 14.00 до 18.00 часов.

Возможна оплата по безналичному расчету.

УАЗ автомашинага артык кезектерни садып база ЧАГЫДЫП ап болур!

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өртээ
Новосибирск хоорайны болур.
10 хууга чедир чиигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет –
44-ФХ-ның 93 чүүлүнүн 1 кеззеңин 4 пункту-
зун езугаар) организацияларны болгаш
албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар
кады ажилдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2 каът)
тел. 8-913-358-08-88.

Байыр чедиришкенинери

СЕТКИЛИВИС АРЫГ СЕ

Бистиң уруувус, акызының
оглунуң ынак авазы Чечегеш
ооловна МОНГУШТУН август
юбилейлиг төрүттүнгөн хүнү. О
тут дооскаш, Чөөн-Хемчик өө
килдининин методизи болуп,
дургузунда ажилдавышаан, п
лел райкомун 10 ажыг чыл
удуртуп чоруур. Эргим киживи
Докпак-ооловнага быжыг ка
ды, ажил-ижинге чедишкени
өөрүшкү-маңнайны төрүттүң
таварыштыр күзедивис.

Эң чоок кижиле

Август 24-те бистиң акывыс Макара Бавукович ДОНГАК
төрүттүнгөн хүнүн демдеглээр. Ол аныяандан тура хөй чыл
гузунда инженерлеп, профэвилелдин ажилчын комитетин д
совхозтар директорлап, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннары
рыкчылап, республиканың аш-чем корпорациязын даргал
Дээди Хуралдың депутадынга соңгуттуруп, ниитизи-биле
удуртур ажилдарга ажилдап чорааш, хүндүлүг дыштанылга
Ажилдап келген үезинде кезээде бодун билдилиг, негелдели
чу кылдыр көргүзүп чораан. Акымның «Алдан-Маадыр» со
директору турда Москвада УААЧД-ниң хүндүлүг самба
адын алдын үжүктөр-биле бижип каанын көргөш, чорга
өөрүшкүдөн ыым кээп турганы сагыжымда хевээр арткан.

Макара Бавукович ТР-ниң көдээ ажил-агыыйның а
ажылдакчызы, күш-ажылдың хоочуну, спорттун тергенини б
аңгыда, уругларының, уйнуктарының ынак, төлөпиги адазы
ачазы база өг-бүлөзинин быжыг чөлөңгиги.

Ынчангаш акывыска төрүттүнгөн хүнү-биле байыр чеди
дараазында каш одуругларны бараалгаттым:

Авазының чаңгыс оглу Ортун акый үнелээни
Аксындан «бус» белен үнмес, Олчаан сактып чоруур
Артык, көвей чугаа-сөс чок
Акым Донгак ыңдыг киж.

Аныяандан амга чедир Улуг дарга негелдези
Волейболдаар, биллярд Ууй албас чалгаалай
ойнаар, Чадарда-ла бижири
Чандыр билип, хопта

Теннистээр, хүрежир-даа, Чаавам-биле бүлө ту
Дески кижэи эвейикпе. Чараш кыстар, оолду
Уйнуктары оларынын
Угун салгаар өөрүшкү

Шахматтап турда канчаар, Төрүттүнгөн хүнү-бил
Шалап, тулап шаанга кирер. Төрөл болур дунмала
Баян туткаш, ойнай бээр, Аас-кежиин, кадыкшы
«Багай» кижэи уярай бээр. Алгап, йөрээп күзеди
Мира

Төрзөн, өскөн совхозунга Төрөл болур дунмала
Директорлап чоруур шаанда Аас-кежиин, кадыкшы
Мира

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

2017 чылдың ийиги чартыында «Шын» солуннун чагыдылгазы Тываның бүгү п
салбырларында бо хүннерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-
булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчулары
ты кыйгырдывыс!

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	158,22	474,66	949,32
31730 — организацияларга	168,22	504,66	1009,32

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып
номчуңар!

солуннун сайты: shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11805 экз. Үндүрүлгениң тиражы:

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн – 2-01-35
Кол редакторнун оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар – 2-17-91
Секретарь В.М. Чактар – 2-30-69, тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б. Оюн, А.А. Лагбы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван),
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору Д.С. Монгуш),
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) – 2-17-94,
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян,
корр. Э.Н. Кол),
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак),
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак,
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603510900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдар
торларының бодаптары редакцияның тур
дүүшпөйн барып болур. Айыттыгын саннар
оске-даа фактылары дындадылары дээш
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катал үнер.
Хемчээли 3 парлар ама.
Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында —
Солун келбей барганда, 3-14-94 телефон